

ЕТЕРІ ОРДЖОНІКІДЕ
ТОВАРИШ СЕРГО

ЕТЕРІ ОРДЖОНІКІДЗЕ

ТОВАРИШ СЕРГО

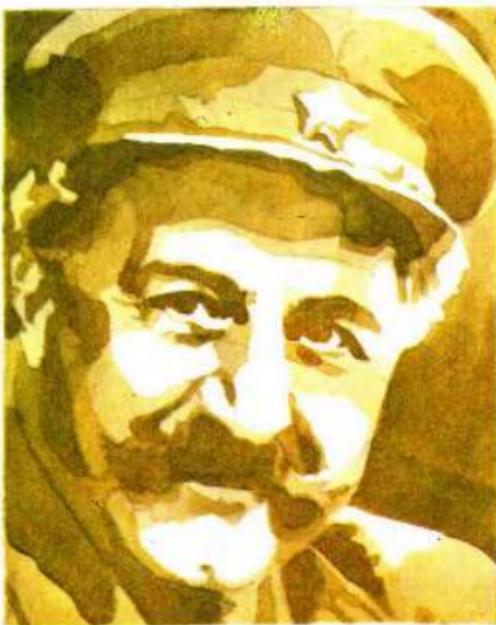
ОПОВІДАННЯ

Для молодшого шкільного віку

Переклад з російської
ЗОТ ГІНЗБУРГ

Малюнки
ГЛІБА БЕДАРЕВА

КИТВ «ВЕСЕЛКА» 1981

*Воспоминания дочери
Серго Орджоникидзе о некоторых
страницах жизни и деятельности
своего отца — первого народного
 комиссара тяжелой промышленности.*

Переведено за видавництвом
Эстери Орджоникидзе, Тбіліси Серго,
Макемші, №1, 1977.

НАРКОМВАЖПРОМ

Н

ар-ком-важ-пром...

Кожен склад як важкий удар молота в міцній робочій руці. Народний комісаріат важкої промисловості.

Батька моого Григорія Костянтиновича, наркома, називали «головним господарником країни» у важкі тридцяті роки, коли радянська промисловість лише набирала сили.

Набирала сили з такою енергією, такими темпами, яких люди ніде в світі ще не бачили.

Сьогодні навіть важко уявити собі, скількома справами відав Наркомважпром. Авіація, верстатобудування, створення перших радянських тракторів, комбайнів, автомобілів, будівництво електростанцій, видобуток вугілля, виплавка металу — все це було турботою Наркомважпрому.

Хіба повіриш сьогодні, що в перші роки Радянської влади в нас у крані не було власних літаків, тракторів, автомашин?

Електрика в будинках і на вулицях була дивиною, навіть у великих містах у квартирах не чути було радіо.

Важко повірити.

Батька я пам'ятаю завжди з людьми, серед людей. Голос у нього був гучний, рухи швидкі, енергійні. Він любив сміятьсь, умів дотепно пожартувати. Сердився теж голосно, щиро — він не терпів ледарів, брехунів і взагалі людей несумлінних.

Коли батька не стало, я ще вчилася у школі. Тоді я не дуже багато знала про його роботу, про невідкладні та важливі справи, які так часто змушували його виїжджати в інші міста країни чи подовгу затримуватися на роботі.

Навіть коли батько був у Москві, не завжди мені щастило дочекатися його ввечері. Повертався він нерідко лише над північ та ще було працював за письмовим столом у своєму кабінеті.

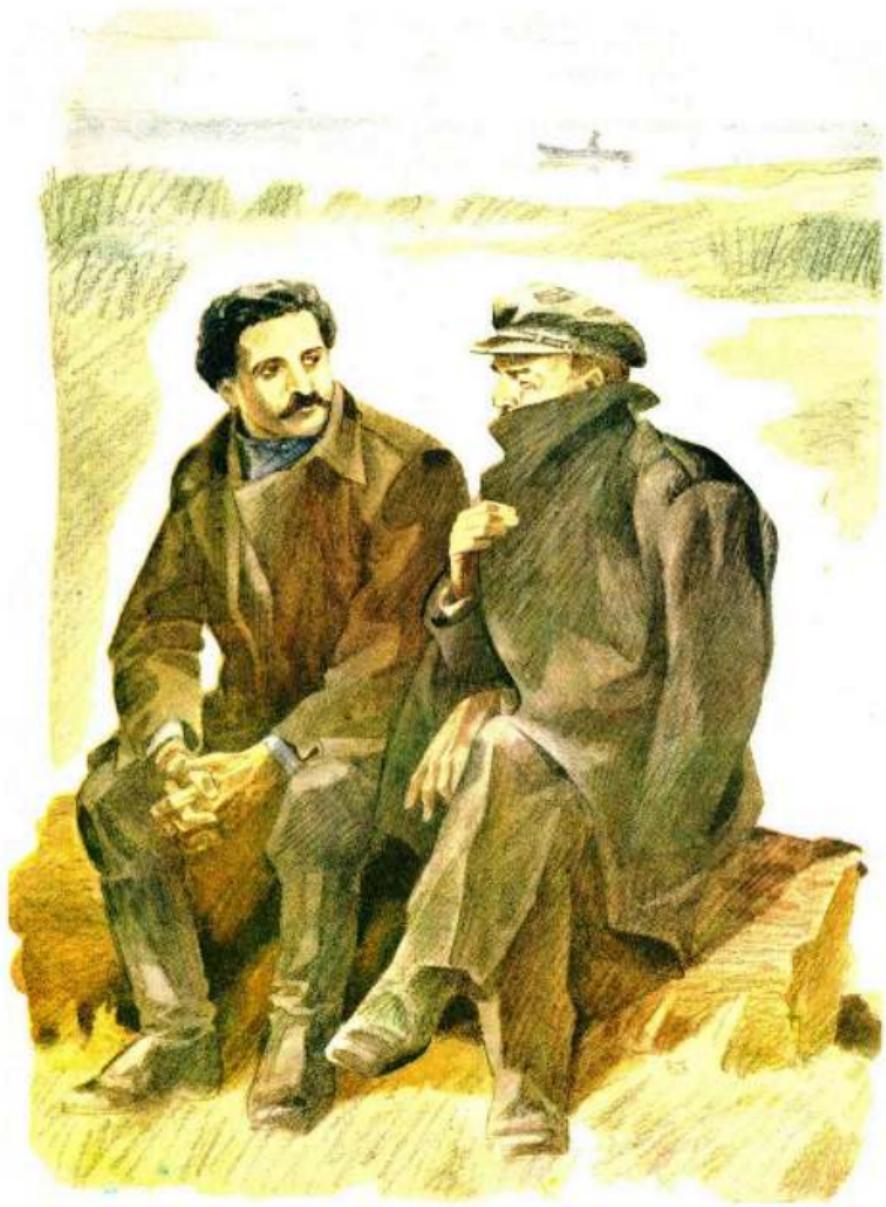
А як хотілося поговорити з ним! Почути його розповіді про дивних і чудових людей. Про погане говорити він не любив і не вмів, бо любив людей і все гарне в них.

Чотири десятки років тому я втратила батька, але дитячі мої спогади не тъмяніють з роками. Я дбайливо зберігаю книги, фотографії, пожовклі газети, які розповідають мені про моого батька. Я намагаюся зберегти не тільки свої, а й чужі спогади.

Адже багато про що мені довелося дізнатися з розповідей тих, хто був близький нашій родині, хто зустрічався і працював з батьком. А це люди найрізноманітніші. Пізніше я зустрічала цих людей. Один із них став відомим вченим, другий — Героєм Соціалістичної Праці. А скільки ще було інших, таких же! Яскраві характери, яскраві долі.

Завдяки цим зустрічам повніше оживають мої дитячі спогади, і щоразу події минулого розкриваються переді мною ширше і водночас стають більшими.

І мені дуже хочеться розповісти про людину, яка сміливо прийняла в свої руки величезне господарство величезної країни і вела його до останніх днів свого життя.

ЗВ'ЯЗКОВИЙ РЕВОЛЮЦІЇ

Пасажири паризького омнібуса — громіздкої карети, яку тягнала трійка коней, — весело перезиралися. Їх розсмішив незвичайний пасажир, мабуть, приїжджий. Юнак раз у раз повторював назву потрібної вулиці: «Марі-Роз... Марі-Роз». Боявся проїхати.

На звернені до нього запитання він відповісти не міг — не розумів французької. Але при цьому щоразу не забував перевопросити: «Пардон, мадам, пардон, месьє».

Приїжджому показали зупинку — всі разом, хором. Залишалося тільки відшукати будинок, указаний в адресі.

Час був обідній, і двері відчинила жінка, явно невдоволена тим, що її потурбували. Але гостя впустила, стенула плечима, гукнула когось. Вузькі сходи вели нагору, і там, на площині другого поверху, з'явилася інша жінка, запитала російською мовою:

— Ви до нас?

Почувся чоловічий голос:

— Надюшо, хто приїхав?

А гість стояв унизу, тримаючись за поруччя, усміхався й не міг вимовити ані слова.

Довгим, важким, небезпечним шляхом добирається він до цієї вулиці, до цього будинку. Хіба могли догадатися пасажири омнібуса чи жінка, яка відчинила двері, що сором'язливий юнак — безстрашний революціонер, а в Париж він приїхав до самого Леніна?

— Я — Серго, — прошепотів він нарешті.

— Товаришу Серго! — радісно вигукнула жінка. — Заходьте ж! Ми на вас давно чекаємо...

Такою була перша зустріч моого батька Григорія Костянтиновича Орджонікідзе з Володимиром Іллічем Леніним і Надією Костянтинівною Крупською.

Серго — це була підпільна партійна кличка. Ленін знов згадав про зустріч.

У Париж батько приїхав з Персії, а в Персію втік із заслання. Переслідування поліції, арешти, заслання — все це лише загартувало його, збагатило досвідом підпільної боротьби.

Батько рано розпочав нелегку боротьбу з капіталістами, з царським урядом. Необхідність цієї боротьби він зрозумів, коли молодим фельдшером приїхав на нафтові промисли Баку. Він лікував людей від хвороб, а вони вмирали від виснаження, голоду, гнилої вогкості жебрацьких халуп. Виліковані ним діти надривалися на непосильній роботі. І ніхто не міг заборонити хазяям наймати на важку працю дітей. Часто самі батьки посилали старших дітей працювати, тому що нездатні були прогодувати молодших.

І тоді батько зрозумів, що по-справжньому зможе допомогти всім цим людям, коли стане професіональним революціонером, більшовиком. Не ліки мали врятувати бідняків, а революція. Але революцію потрібно було підготувати.

Якось, коли батько разом з вірними товаришами переправляв зброю закавказьким більшовикам, поліція натрапила на його слід. Незабаром він був заарештований.

Є під Ленінградом музей — у тому будинку, де за царату мучилися в ув'язненні найнебезпечніші для царської влади противники. Це горезвісна Шліссельбурзька фортеця. Там кілька років перебував в ув'язненні мій батько. Але він не втратив бадьорості; навіть у в'язниці він діставав книги, вів щоденник, писав вірші. Батько не втратив мужності, тому що дуже любив людей, заради них вступив у революційну боротьбу.

Потім батька відправили у заслання, та він зумів утекти. На ризиковани втечі більшовики зважувалися не для того, щоб полегшити собі життя, а для продовження революційної боротьби.

Батько виїхав з Росії у Персію, щоб стати зв'язковим між Володимиром Іллічем Ленінчм, який жив у Парижі, та революціонерами, що залишилися в Росії. Батько одержував з Парижа, а потім відправляв до Росії листи Володимира Ілліча, статті, потрібні книги. Це легше було робити через зв'язкового, аніж напрямки. Адже поліція стежила за Леніним, знала, де він перебуває, і посилку від нього — та ще з паперами! — неодмінно затримали б. Ленінські, такі необхідні народам Росії статті, відправлені спочатку в Персію, звідти благополучно доходили за потрібними адресами, регулярно з'являлися у підпільній більшовицькій пресі.

Так мій батько познайомився з Володимиром Іллічем спочатку з листування, а згодом і особисто. Та в Париж він приїхав не лише для того, щоб побачити Леніна: в містечку Лонжюмо, поблизу Парижа, в 1911 році він слухав лекції у спеціальній школі, яку Ленін створив для своїх товаришів з Росії.

Удруге батькові довелося стати зв'язковим між Леніним і партією більшовиків у 1917 році.

Ленін повернувся до Росії і знову був вимушений ховатися від лютої царської охранки.

Переховувався він у робітника Ємельянова, біля станції Сестрорецьк. Але партії потрібні були його вказівки та поради, потрібна була надійна, відважна, спритна та обізнана людина, яка зуміла б непомітною дістатися до Леніна, змогла б відповісти на всі ленінські запитання та безпомилково донести по пам'яті до соратників його накази.

У ті дні у партії не могло бути важливішого доручення.

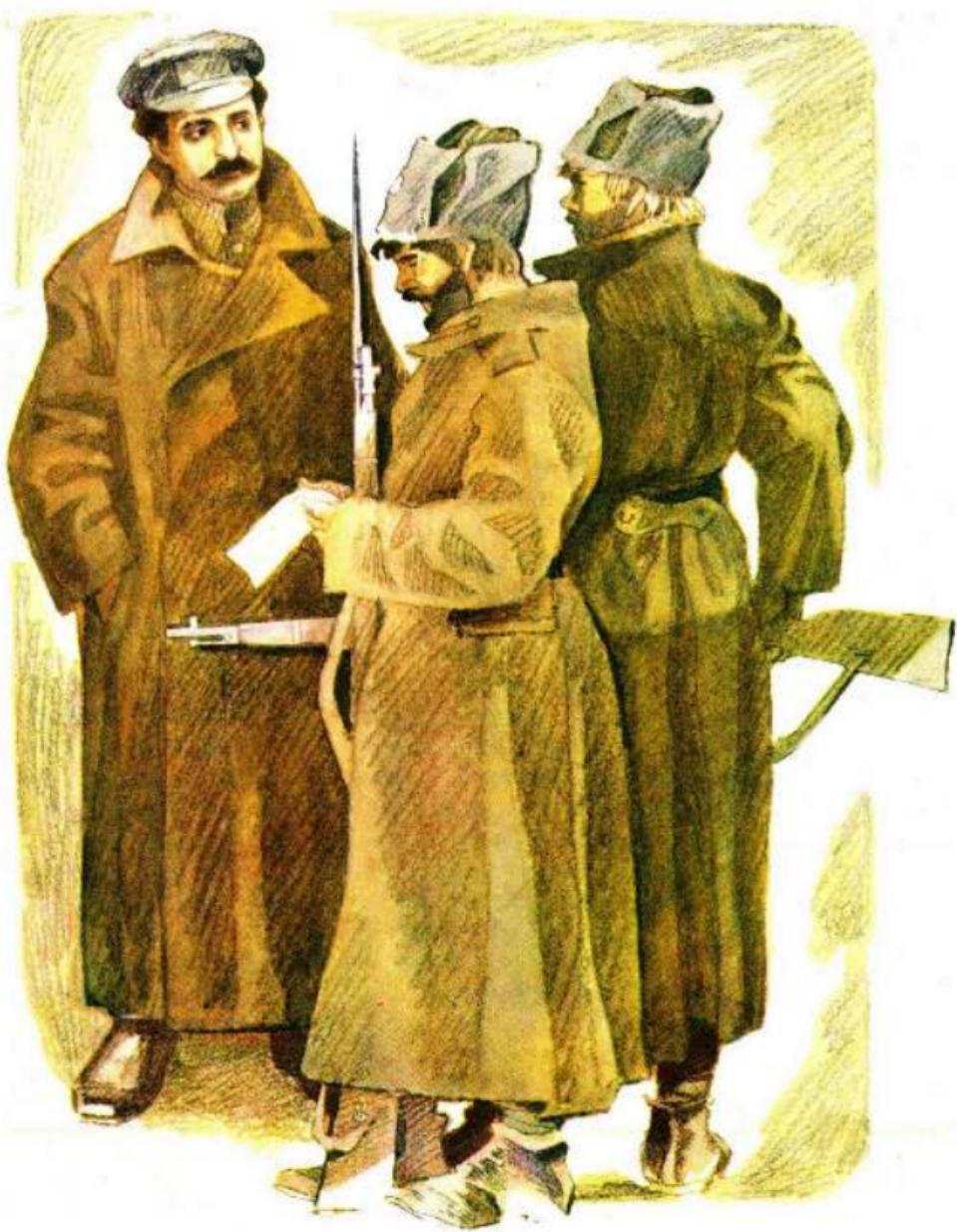
Темної ночі приїхав батько на станцію Сестрорєцьк. Знайшов за планом будинок робітника Ємельянова. План цей батько тримав у пам'яті. Постукав, вимовив пароль — це правило за перепустку. Самого Ємельянова вдома не було, та дев'ятирічний його синок, якого батько попередив, скопився з ліжка, зголосився провести нічного гостя. На човні вони переправилися через озеро, довгий час продиралися крізь густий чагарник.

Батько з усмішкою розповідав нам, що весь час сподівався побачити дах якої-небудь дачі. Але хлопчик несподівано зупинився на лузі, де нещодавно косили сіно. Зупинився, когось покликав. З-за духмяного стогу вийшов сам Ємельянов, а з іншого боку — голена незнайома людина.

Привітався з ними батько стримано, сухувато. Не хотів він размовляти при сторонніх. Та ось голений чоловік запально вигукнув: «Що, товаришу Серго, не впізнаєте?»

Впізнати Леніна й справді було неможливо. Батько з захопленням розповідав про цю його здатність сковатися від ворогів, стати майже невідніманим.

Вони сиділи на скошенні пахучій траві, іли чорний хліб з оселедцем — нічого іншого не було — і говорили про неминучу перемогу революції.

ОДИН СУПРОТИ БАТАЛЬОНУ

Ми в сім'ї завжди пишалися тим, що у вирішальні дні і години революції батько був поруч з Леніним. Коли я і мої шкільні друзі, якщо траплялася зручна хвилинка, починали розпитувати батька, то, звичайно, про Леніна, про штурм Зимового палацу... І тільки багато років по тому в родині Миколи Ілліча Подвойського я почула про те, як мій батько виступив один проти цілого батальону, проти озброєних солдатів і офіцерів.

Революційний Петроград. Царя вже немає. Штурмом взято Зимовий палац, повалено народом Тимчасовий уряд, який намагався замінити царя. Ленін у Смольному від імені молодої Радянської влади пише Звернення до громадян Росії.

Але повалені правителі готові розпочати новий кровопролитний бій, щоб повернути собі владу. До Петрограда рухається на бойових, вкритих міцною металевою бронею автомобілях цілий батальон самокатників. Автомобілі озброєні гарматами й кулеметами, надійно захищені. А в батька немає з собою ніякої зброї. У нього лише віра в свою правоту і мандат, якого видав йому один з керівників Військово-революційного комітету Микола Ілліч Подвойський. З цим мандатом на легковій автомашині батько виїжає назустріч готовому до бою батальону.

Доїхали вони з шофером лише до станції Новинка. Тут розташувалися дозорці батальону самокатників. Дозорці оточили машину батька.

— Стій! Хто такий?

— Більшовик,— відповів батько.— Представник Військово-революційного комітету.

Такої відповіді ніхто не чекав.

— Що, більшовик, здаватися приїхав? — запитали дозорці.

— Ні, хочу з вами поговорити.

Ще більше здивувалися солдати, не повірили цій відчайдушній сміливості.

— Ну що ж,— сказав хтось з погрозою.— Виходь з машини, поговоримо. А поки що — клади зброю!

— Немає в мене зброї, є тільки мандат. Ось він.

Невдовзі весь батальйон знову, що до них без будь-якої зброї прибув посолець нової, Радянської влади. Солдати здебільшого були неписьменні, а тому раз у раз запитували:

— Який такий мандат може зброю замінити?

Інші відповідали:

— Важливий, виходить, папірець, якщо таку сміливість людині надає.

— А про що в ньому написано?

І тоді Серго Орджонікідзе піднявся на броньований автомобіль, щоб розказати солдатам-самокатникам про свій ленінський народний мандат.

Він сказав:

— Цей мандат довірили мені такі ж сини селян і робітників, як і ви. Ваши брати доручили мені розмовляти з вами від їх імені. Досить пролито братньої крові...

Офіцери спочатку зневажливо перезиралися, а потім стурбувалися: що далі говорив несподіваний гість, то співчутливіше слухали його солдати. Один з офіцерів хотів перервати промову батька, але солдати не дозволили. Вони хотіли слухати. Хотіли знати правду про революцію.

Говорив батько близько двох годин.

У Петроград він повернувся на чолі батальйону самокатників. Переможно гуркотіли вулицями революційного міста броньовані машини. Тепер вони вже не найжачувалися вороже стволами гармат і кулеметів.

Вороги революції сподівалися, що обдурені ними солдати виrushать на Петроград.

Замість цього весь батальйон став на захист молодої Радянської влади.

— Ми прибули в розпорядження Військово-революційного комітету,— говорили самокатники.— Спасибі, товариші, що така людина привезла нам ваш мандат і все до ладу розтлумачила.

А коли батька поздоровляли з безкровною військовою перемогою над озброєним до зубів батальйоном, він відповів:

— Не було б цієї перемоги, якби не було в мене більшо-вицького мандата. Я ні на хвилину не забував, що за моїми плечима стоїть товариш Ленін, стоїть весь народ.

Ці слова батько міг би повторити, коли йому знову довелося виступити на захист революції у роки громадянської війни. Ра-

зом із своїм другом Сергієм Мироновичем Кіровим батько прийшов до народів Північного Кавказу як посланець Леніна і Радянського уряду. В нього одразу з'явилося багато друзів. Йому вірили, за ним ішли. Білогвардійці обіцяли нагороду тому, хто викаже Серго, але зрадників не знайшлося. Серед усіх народів Кавказу були в батька вірні друзі й захисники.

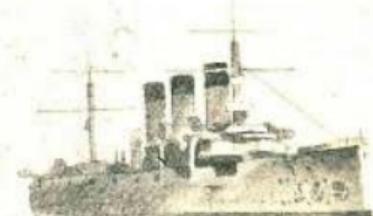
Більшовики, яких підтримували всі трудящі люди, перемогли і в цій битві.

Я зберігаю вірші славнозвісного дагестанського поета Сулеймана Стальського, звернені до батька:

МИ СЛАВИМ ТИХ, ХТО, В БІЙ ЙДУЧИ,
ГОРИТЬ, ЖИТТЯ НЕ КЛЕНУЧИ...
ЧЕРЕЗ КАВКАЗЬКІ ХРЕБТИ
НА ПОМОЧ НАМ З'ЯВЛЯВСЯ ТИ,
ЗАХИСНИК ГРІЗНИЙ БІДНОТИ
ВІД ВОРОГІВ,
СЕРГО ЛЮБИМІЙ.

ТИ З НАМИ ТЖУ РОЗДІЛЯВ,
ДІТЕЙ ТИ НАШІХ ЦЛУВАВ
І ДРУЗІВ З НАС ТИ ВИБИРАВ
І ГАРТУВАВ,
СЕРГО ЛЮБИМІЙ.
ВІЙНА. МІСТА В ДИМАХ ГУСТИХ,
В ПОЖЕЖАХ. ТА І В РОКИ ТІ
НІКОЛИ ДРУЗІВ У ЖИТТІ
НЕ ЗАБУВАВ,
СЕРГО ЛЮБИМІЙ!...*

* Переклад О. Новицького.

ПЕРШІ АВТОМОБІЛІ

Мені згадалась історія про те, як люди спершу не хотіли вірити, а потім з гордістю повірили в наші перші автомобілі...

Я вже говорила, що у Наркомважпрому було багато справ і всі справи вважалися головними.

Щоб працювали заводи і фабрики, потрібна була електрика. Для цього доводилося будувати потужні електростанції на великих і могутніх ріках. Заводам і фабрикам потрібні були верстати, обладнання — і народ будував такі заводи, де створювалися найрізноманітніші машини й верстати. На них згодом ткали тканини, токарі виточували складні деталі...

Але, певна річ, щоб приборкати могутні ріки, виплавити гнукий міцний метал або створити розумний дорогий верстат, самого бажання працювати було не досить. Батько часто говорив про співдружність праці й науки, зустрічався із старими вченими. А талановитих молодих людей з будов, із шахт, із заводів і фабрик посыпали вчитись у вищі училища заклади нашої країни, посилали за кордон: подивитись, як працюють там, де промисловість розвинена краще.

Народ хотів бачити свою країну могутньою і сильною — робітники будували надійні танки, конструктори створювали нові літаки — бойові й транспортні. Ця техніка допомогла нам перемогти в роки війни з фашистами.

Швидкісні літаки й поїзди скорочували відстані між містами.

А якщо відстані стають коротшими, то й люди одне одному стають ближчими. Так само, як літаки і поїзди, необхідні були країні й автомобілі. Багато автомобілів. І різних: вантажних, легкових, дуже великих і зовсім маленьких.

Першим став випускати автомашини завод у місті Горькому, Горьковський автозавод. Московський ще тільки починає у тридцяті роки будуватися. На горьковський завод батько часто їздив, ну а з московського, як говорили, взагалі майже не виходив.

Виходити-то він, звичайно, виходив, і часто. Занадто вже багато було в нього невідкладних турбот. Але він умів неспо-

дівано і якось зовсім запросто з'являтися то в одному, то в іншому цеху, де до його приходу зовсім не готувалися. Тому-то й здавалося, ніби він проводить на заводі цілісінські дні.

І ще робітники пройнялися до нього повагою, коли помітили, як добре він вивчив їхню роботу. Іноді дивувалися: нарком, але не боїться забруднити по-робочому руки. Разом із складальниками порпается в моторі, з контролерами перевіряє, як пригинчені ручки до дверцят машин, як припасовані підніжки...

Трапилось так, що вміння це дуже батькові стало в пригоді.

На вулицях Москви з'явилися найперші легкові машини Московського автозаводу. Зовсім новенькі, і марка на них наша, радянська.

Спершу машини, як годиться, перевіряли, випробовували.

Одного разу батько, повертаючись з роботи, побачив знайому новеньку машину, а довкола неї — натовп. І суперечку почув. Голосну, запальну.

Хтось стверджував, що зовсім це не наша машина — американська. У нас таких робити не вміють. Лише номер московський поставили. Молодий водій навіть захрип від хвилювання, намагався довести, що цю машину цілком, аж до останнього гвинтика, зробили його товариші.

— Та ти на ній і їздити не вміш, — мовив якийсь чоловік. — Ось зупинився, а тепер зрушити з місця не можеш.

Водій і насправді сперечався, а сам хоч як пробує — ні вперед, ні назад. І від цього ще більше хвилюється.

— Що ж тут сперечатися, товариші, — сказав батько, виходячи із своєї машини. — Відкрийте мотор і перевірте. Не поспішайте на словах велику працю перекреслювати.

В розпалі суперечки на батька ніхто й уваги не звернув, проте його слова почули. Він і сам увійшов у азарт, допоміг водію звести капот, відкрити мотор.

Сам того не помічаючи, водій відкручував деталь за деталлю й сердито повторював:

— Штамп бачите? Чий він? Заморський чи наш, московський? Отож-бо!

Отямилися люди лише тоді, коли наш водій до колес нагнувся. Схоже, що колеса ладен був відкрутити. Тут люди і батька впізнали. А він спокійно сказав водієві:

— Тепер давай збирати.

Водій збентежився:

— Що ви, товаришу наркоме, не турбуйтесь. Я сам. Або з заводу кого-небудь викличу.

— Ну ні,— сказав батько,— разом розкручували, разом і зберемо. До речі, чого це вона в тебе стала?

— Сам не розумію. Спершу люди зупинили, цікавились, а потім — ні туди ні сюди.

У роботу включився і батьків шофер — Павло Григорович. Тепер батько керував роботою, як справжній конструктор,— не даремно він довгі години проводив у розмовах із вченими. А коли закрили мотор, батько сів за кермо, і машина повільно і плавно рушила вперед.

— То що ж це з нею було таке? — здивувався молодий водій.

— А те, друже, що ти її з гальм забув зняти. Сперечатись сперечайся, а ось гарячкувати ніколи не треба.

— Але ж і ви теж... погарячкували.

— Е, ні. Це зовсім інше. Тут людям довести треба було, щоб повірили вони в наші машини. В самих себе повірили.

А люди з повагою і захопленням дивилися на незнайому легкову машину радянської марки.

Машину, яку до останнього гвинтика створили на новому столичному автозаводі.

ГВАРДІЙЦІ НАРКОМА

Я

кось батько поспішав на дуже важливу нараду. В наркоматі на нього чекали керівники заводів і будов, вони приїхали в Москву із різних міст і республік.

Батько із своїм помічником їхав у автомобілі, а по тротуару з незвичайною швидкістю мчав хлопчина на самокаті.

— Чому він так жене? — стурбувався батько.

І раптом самокат зник. Десь недалеко наче пролунав голосний плач, і машина навіть злегка підскочила, ніби наштовхнулася на щось. Машину зупинили, батько і його помічник — товариш Сьомушкін — вискочили на тротуар.

Хлопчина лежав на тротуарі й відчайдушно голосив. Біля нього валявся зломаний самокат — дві дощечки. Коліщатко, що відлетіло, крутилося на бруківці — це на нього наїхала машина. Батько підняв хлопчика, почав обмацувати голову, руки, ноги звичними рухами фельдшера. А сам турботливо запитував:

— Тут не боляче? А тут?

Хлопчик заголосив ще дужче.

— Лікаря треба викликати, товаришу нарком,— сказав Сьомушкін.

Хлопчик вмить змовк. Схлипнув і мовив:

— Не треба лікаря. Я лише коліно обідрав.

— Ех ти! — сказав батько.— Чого ж ти так репетуєш?

— Прикро дуже. Я ж вас обігнати хотів.

— Оце тобі маєш! — Батько підняв з тротуару поламаний самокат-саморобку.— Обігнати? З такою технікою?

— А що? — образився хлопчик.— Самокат у мене добрий. Я його полагоджу. Ой, а де ж коліщатко?

І він почав стурбовано озиратися. Зрозуміла річ: у ті роки звичайно металеве коліщатко нелегко було дістати.

Товариш Сьомушкін підняв коліщатко, віддав хлопчику. І машина рушила далі.

Та батько до самого наркомату їхав замислившиесь, іноді він ледь помітно усміхався, хитав головою. Либонь, сподобався

йому завзятий хлопчина, який сподіався обігнати автомобіль на своєму саморобному самокаті.

Незабаром у наркоматі почалася нарада. Керівники будов і підприємств домовлялися про спільну роботу, часом сперечалися, доводили, як нелегко за короткий строк виконати важливі завдання, яких вимагає країна. У суперечці один директор дорікнув іншому:

— Знову ви велосипед винаходите!

Стара приказка. Так звичайно кажуть, коли хочуть когось образити, чимось дорікнути. Мовляв, замість серйозної справи займаєтесь тим, що й без вас давно зроблено.

Ніхто не чекав, що нарком підведеться й скаже:

— А що, як ми й справді доручимо товаришу винайти велосипед?

— Жартуєте, товариш нарком? — упалим голосом запитав ображений директор заводу.

— Ні, ні, тут не до жартів, якщо в людини з мужнім серцем — ніякої техніки, крім випадково знайденого коліщатка та двох дощечок. А мета в ній — нас з вами наздогнати й перегнати. І дожене-таки! Через якийсь десяток років.

Директор заводу здивовано озирнувся, та побачив, що всі уважно слухають наркома, і підбадьорився. А вже через кілька хвилин, зрозумівши, в чому річ, він рішуче мовив:

— Буде зроблено, товариш Серго! Єсть винайти велосипед!

Не знаю, скільки минуло тижнів, та все ж досить швидко в кабінеті в батька з'явився перший дитячий велосипед. Батько прискіпливо оглянув його, схвалив, а потім викликав свого помічника й сказав:

— Пам'ятаєш те місце, де хлопчик з самоката впав? Будь ласка, поїдь саме туди, розшукай його та його приятелів. Вручи від моого імені: нехай опановують нову техніку, тільки обереж-ніше...

Можливо, ми дома так і не почули б подробиць цієї історії, коли б одного чудового дня батько не помітив, що біля входу в наркомат на нього очікують діти. Вони вроцісто вишикувались у лінійку і привітали батька піонерським салютом. Батько трохи здивувався — чому це раптом такий парад? — але й сам у відповідь прикладав руку до кашкета.

Діти прийшли й другого дня, й третього, коли батько після обідньої перерви повертається в наркомат. Він навіть затурбув-

вався, запитав, чи не прогулюють вони уроків. Але хлопці відповіли, що навчаються в першу зміну.

Батько розповів дома про зустріч, яку влаштовують йому діти, але мати тільки знизала плечима:

— Чого ж тут дивуватись? Усі знають, як ти любиш дітей.

Про це й справді знали всі. Куди б не приїздив Серго Орджонікідзе: на будову, на завод, у будь-яке місто — він неодмінно цікавився, як там живуть діти. Заходив у школи, в дитячі садки, ясла. А в перші роки Радянської влади він особливо піклувався про долю маленьких безпритульних — дітей, чиї батьки загинули під час революції або на фронтах громадянської війни.

Мабуть, тому моя мати — Зінаїда Гаврилівна — все життя працювала з дітьми. Організовувала дитячі будинки, дитячі садки, сама керувала ними. Отже, якщо все це знали дорослі, то, можливо, дізнались і діти?

Але загадка розгадалася простіше. Сталося якось так, що батько поспішав і вийшов з дому після обіду раніше ніж завжди. Повільно їдучи вулицями на своїй машині, батько побачив таку картину: попереду на велосипеді вроцісто сидів хлопчик, а за ним бігла юрба таких же хлопчиків. Потім велосипед зупинився, на нього сів інший хлопчик, а перший разом з усіма біг слідом. За короткий час кожен встиг потримати кермо й покрутити колеса.

На цей раз батько їхав разом з Климентом Єфремовичем Ворошиловим.

— Ану поглянь на моїх гвардійців, — мовив він з гордістю й попросив водія їхати ще повільніше, щоб щасливі власники велосипеда зуміли раніше за нього доїхати до дверей наркомату.

Які ж були вдоволені діти, коли разом з батьком їх привітав і нарком оборони — Климент Єфремович Ворошилов.

ЛІТАТИ ВИЩЕ, ДАЛІ Й ШВИДШЕ ЗА ВСІХ

М'я Валерія Павловича Чкалова я чула в шкільні роки дуже часто. Мабуть, не було людини, яка його не знала б. Уся країна захоплювалася подвигами славетного льотчика.

У тридцяті роки в країні нашій авіація ще тільки створювалася. Там, де недавно були голі поля, один за одним будувалися нові аеродроми, зростали високі сріблясті ангари. З них гордо викочувалися нові літаки радянських конструкторів, збудовані нашими робітниками на нових заводах. Усе було новим, невідомим.

А льотчики повинні були перевірити в повітрі ѹ підкорити собі ці потужні швидокорилі машини. Перевірити, як високо і як далеко можуть вони літати, скільки піднімуть вантажу, чи добрий зір у приладів літака, якщо доведеться літати вночі.

Разом з машиною тримав їспит і сам льотчик. Ще б пак! Адже це від нього залежало показати, на що машина здатна.

Чкалов був справжнім героєм.

Пам'ятаю, особливе враження справив на батька один випадок. Це було понад сорок років тому. На Красній площі щойно закінчився першотравневий парад. Країна показувала те, чим вона міцна, чим може пишатися. Над колонами бойових машин, над строкатим людським потоком у небі — літаки. І люди не втомлюються дивитись, як злагоджено і струнко рухаються повітряні кораблі...

Вони сягають у небо чимраз далі, але раптом... Що це? Один літак кружляє і кружляє над містом, тривожно, безпорадно. Наче поранений птах. Погляди сотень людей прикуті до самотнього літака, який відстав од колони.

— Ой, та в нього ноги зламалися! — кричить маленький хлопчик. Це вже помітили й усі інші: шасі, ноги літака з м'якими колесами, висуваються лише з одного боку.

Але незабаром люди помічають інше: у небі кружляють уже два літаки. Одна машина здається розгубленою, безпорадною, зате друга — доброю, впевненою і сильною. Ніхто не бачить

льотчиків, але літаки схожі на живі істоти. Друга машина шугнула в повітрі, щоб допомогти першій.

Я відчуваю на своєму плечі батькову руку. Він дуже хвилюється, стискує мое плече до болю.

— Що він робить, тату? — запитую я тихо. — Хіба він може йому допомогти?

— Може. От молодець, він показує, як вивільнити друге шасі.

Другий літак робить стрімкі ривки, пірнає вниз, злітає вгору... Поступово обидві машини зникають удалини.

У той же день Москва дізналася: це Валерій Чкалов прийшов на виручку товаришеві, якого спіткала біда. І допоміг. Друге шасі так і не вивільнилося. Тоді Чкалов першим опустився на льотне поле на одному шасі, показав, як утримати рівновагу в таку ризиковану хвилину. І молодший товариш, якому через несподівану несправність так не пощастило, приземлився слідом, повторюючи всі дії чкаловської машини.

Велика мужність і велике серце були у Валерія Чкалова.

Батько захоплювався Чкаловим і раніше, але за цей вчинок по-справжньому полюбив його, часто запрошуєвав до нас додому, розпитував про справи.

І ось якось Чкалов прийшов до батька за порадою. Він та його друзі — льотчик Байдуков і штурман Беляков — вирішили разом здійснити дальній переліт.

Тривалою була ця розмова. Батько хвилювався за відважних льотчиків, їхнє життя було надто дорогое нашій країні. Коли батько нагадав про ризик і небезпеку, Чкалов відповів:

— Для нас, товаришу Серго, роботи без ризику не було й не буде.

І батькові довелося погодитися з ним. Адже Чкалову він вірив, як самому собі.

Але перед вильотом екіпажу чкаловського літака довелося довго й наполегливо тренуватися на одному з підмосковних аеродромів. Батько кілька разів їздив до них, спостерігав, як вони готуються до польоту.

А коли славнозвісний переліт розпочався, батько майже не відходив від телефону. Чекав радіограм. Дома всі знали: його треба будити на кожен телефонний дзвінок, якщо дзвінок сповіщав про Чкалова.

Ми чули, що літак у повітрі взявся кригою, обважнів і вести

його дуже трудно. Знали, що льотчикам бракувало кисню, було важко дихати. Посадка літака на маленькому острові Удд і повернення екіпажу до Москви стало справжнім святом. Ніхто не згадував про труднощі, наче їх зовсім не було. Всі пишались і радили.

А Чкалов незабаром завітав до нас додому.

— Ми ці дні тільки й жили небом,— сказав батько.

— А ми очей одірвати не могли від землі,— відповів Чкалов.— Краса ж бо яка! Дивом дивуєшся, скільки у нас усього набудовано.

— Може, на час зупинку зробите, по землі погуляєте? — пожартував батько.— Ми вам ще не такі чудеса покажемо.

— Згори видніше,— мовив Чкалов.

Як і завжди, обидва вони багато чого ховали за жартами. Батько — свою тривогу за дуже дорогу для нього людину. Чкалов — вперту наполегливість зробити для рідної країни, для радянської авіації якнайбільше.

А в цей час чкаловський екіпаж уже замишляє безпосадочний переліт до Америки. Переліт цей був здійснений через кілька місяців після смерті батька. Імена відважних радянських льотчиків узناли і запам'ятали всесь світ.

МОГУТНЯ БУКВА «М»

Ми дома не здивувалися, коли якось пізно увечері батько повернувся з роботи у брезентовій куртці та гумових чоботях. Наркому часто-густо доводилося одягати і непромокальні чоботи, і робочий спецодяг: адже на будь-яку будову він приїздив з самого початку будівельних робіт.

Але в той вечір наша увага була прикута до великої червоної букви М. Вона палахкотіла в батька на грудях, на кишени робочої куртки. Букви ці ще тільки-но починали засвічуватися на будівлях нових станцій метрополітену в Москві. Вони сяяли яскраво й привітно, запрошуючи москвичів і гостей столиці спуститися у сяючі підземні палаци.

Великому місту — великий рух. Зростала Москва, жителів у ній ставало дедалі більше. Споруджувалися нові квартали і райони. Створювалися нові підприємства, і людям доводилося довго-довго автобусом або трамваєм добуватися до місця роботи.

І ось — перші палаючі букви М. Наче голос самої Москви. М...етро. М...осква. М...олодці, м...осквичі!

У нас у школі це стало навіть чимось на зразок гри: давати нове й нове продовження букві, що гордо звелася над міськими спорудами.

Батько про метро говорив часто. Коли почув наше: «М...олодці, м...осквичі!» — заперечив. Створювати в столиці метрополітен допомагала вся країна. З інших міст приїхали найкращі будівники шахт, каменотеси, землекопи. Від наркома йшли накази в усі кінці країни. Телефонні дзвінки частенько лунали і в нас у дома, вночі. Батькові доповідали, що з Вірменії відправлено плити світляного рожево-піщаного мармуру. З Криму — партію зеленого мармуру, омитого морськими хвильами, міцного, як граніт.

Підприємства Наркомважпрому постачали будівельникам нові машини, за допомогою яких можна швидко й точно прокладати підземні тунелі, будувати глибоко під землею повні світла та повітря палаци-станції. Диво-палаци!

А «сходинками-чудовинками» прозвали москвичі ескалатор. Спочатку навіть повірити було важко: стій собі, відпочивай, а сходи самі тебе повезуть — хочеш, угору, хочеш, униз.

— М... олодців м... ножина! — жартівливо сказав батько. Приєднався до нашої дитячої гри. Адже й дорослі полюбили чудову сяючу букву М.

Батько згадував станції паризького метро, темні, похмурі, де стіни дихали підземною вологістю. Московське метро було молодше, ніж метро Лондона чи Парижа, і зовсім не схоже на них. Ніхто не сказав би, що спускається до підземелля. І станції, яскраво освітлені, опоряджені мармуром, прикрашені різьбою або мозаїкою, і вагони поїздів були повні повітря й майже сонячного світла.

Я дуже добре пам'ятаю, як батько за столом доводив своїм гостям, чому ми повинні будувати світлі красиві станції. Адже краса вабить око, поліпшує настрій, і тому московське метро повинно бути привітним, життерадісним. Нехай люди, їduчи на роботу, додому, в гості, одержать цей заряд радощів, енергії. Нехай стіни кожної станції захоплюють людей переливами мармуру, мозаїкою або стінним розписом, а візерунчаста підлога нехай стелеться під ноги, наче дорогий килим.

Часто-густо доводилося нам повернатися до великої чудової букви М.

А в той день, коли батько приніс цю букву на грудях, ми довідалися, що він, уже немолода й не дуже здорована людина, пройшов разом з будівельниками довгим тунелем, починаючи від станції «Київський вокзал» до Смоленської площа. Він оглянув метроміст, пройшов по ньому на другий берег ріки Москви і попрямував до станції «Смоленська». Тут з'єднувалися перша й друга черги метрополітену. Це означало, що до першого радіуса повинен був приєднатися новий — арбатський радіус.

— Ну, дочки, тепер мені всі підземні секрети відомі, — таємниче мовив батько. — Таких палаців понабудовуємо, не просто поліпшувати — лікувати зможуть будь-який поганий настрій! Так, м... огутня ця буква — М! Могутня!

Це було в 1936 році. Поїзди метро йшли тоді зі швидкістю близько тридцяти кілометрів на годину, і здавалося, що це дуже велика швидкість. Пам'ятаю, співрозмовники дивилися недовірливо, коли батько починав говорити про майбутні швидкості підземних поїздів.

Я впевнена: батько не здивувався б, коли почув би, що в наші дні поїзди метро йдуть майже втрічі швидше, ніж автобуси, тролейбуси, трамваї. Він не здивувався б, якщо йому сказали б, що кількість підземних станцій сягне до сотні. І як би він зрадів, коли довідався б, що за роки своєї роботи підземні поїзди перевезли пасажирів у 10 разів більше, ніж живе людей на всій земній кулі. А в Москві, яка дуже розрослася за ці десятиліття, немає віддалених околиць: стрімкі поїзди метро зв'язали нові райони міста з центром. Поїзди ці не затримуються, не запізнюються й ніколи не примушують себе чекати довше півтори-двох хвилин.

Нішо з цього не здивувало б наркома товариша Серго, бо він вірив у могутність букви М, яка гостинно й привітно засяяла над станціями-палацами в 1936 році.

ЕСТАФЕТА БОГАТИРСЬКОГО ПОДВИГУ

P

анок у нас у дома починається з перегляду зведенів у щойно одержаних газетах.

Ні, це не були зведення погоди. Щодня ці газети повідомляли, скільки напередодні виплавлено в країні чавуну, сталі, скільки вантажу перевезено залізницями.

Здебільшого газети батькові в кабінет приносилася я і стежила в ці хвилини за його обличчям.

Як широко він умів радіти! Я не відразу зрозуміла, чому ці суворі колонки цифр так багато для нього важать. Згодом довідалася: вони важать багато не лише для нього. Для всієї нашої держави. І для кожної людини.

Зведення розповідали, як ідуть справи в нашему радянському господарстві. Чи доволі металу й палива одержують творці машин і верстатів. Скільки доставлено залізницями матеріалів будівникам, скільки перевезено важливих вантажів в міста, селища й села країни.

Іноді батько говорив з образою:

— Навіщо ти принесла мені такі погані зведення?

Я широко засмучувалася, почувала себе винною. Але ще більше засмучувалася я, коли бачила, як прикро вражений батько.

Траплялося, в той же день він виїжджав у відрядження. Туди, де виплавляли мало сталі, де добували мало вугілля чи кепсько пішли справи на відповідальній будові.

А будівництво тривало в країні повсюди. Будувалися Уральський машинобудівний завод, Московський автомобільний, Дніпророгес, Азовсталь.

І кожна будова була головною. Необхідною. Зв'язаною з усіма іншими.

Взагалі в батька справи не розподілялися на головні та другорядні. Коли він вважав, що питання не заслуговує на увагу, він до нього зовсім не брався. А коли вже брався — тоді справа ця ставала для нього найголовнішою.

Мені здається, тільки так і треба робити будь-яку справу.

Та ще пам'ятати, що праця твоя — справа державна, хоч на якому посту ти був би.

Батько не тільки вчитувався в кожне зведення. Він дуже любив розглядати портрети в газетах. Це стало чудовим звичаєм нашої країни — знайомити весь народ з кращими робітниками, уславленими колгоспниками.

Якщо навіть чергове зведення засмучувало батька, але на першій сторінці газети був портрет героя праці, він говорив:

— Добрий день, друже! Не дуже нам сьогодні пощастило. Але з такими, як ти, витримаємо, га? Як ти гадаєш?

Газети принесли звітку про шахтаря-забійника Олексія Стаканова, який, замість 7 тонн вугілля за нормою, вирубав спершу 102, а через місяць — 227 тонн. Підбадьорливо усміхалися з газетних сторінок коваль горьковського заводу Олександр Бусигін, фрезерувальник Московського верстатобудівного заводу Іван Гудов, ткалі Дуся та Маруся Виноградови. Ці дві дівчини випускали за день стільки тканини, що могли б одягнути сотні людей.

— Витримаємо! — начебто запевняли всі ці герої. — Будь-які труднощі подолаємо.

Олексію Стаканову батько того ж дня, коли прочитав про його приголомшивий рекорд, надіслав привітальну телеграму.

Почин Олексія Стаканова поклав у 1935 році початок стахановському рухові. Пізніше, на нараді стахановців, батько детально розпитував кожного делегата, як вони змогли домогтися таких успіхів. Найнезвичайнішим було те, що стахановці випереджали своїх товаришів, зовсім не надриваючися на роботі. Допомагала їм перш за все робітнича кмітливість.

Батько ж хотів бачити кожного робітника передовим, усіх бачити кращими. Тому він намагався підтримати в людях робітничу гордість, гідність, впевненість у своїх силах.

Але, щоб кожен став передовиком, стахановцем, освіченим фахівцем, людям доводилося багато вчитися. Одному в одного. У книжок. В інших країнах і у приїжджих іноземних фахівців.

У нашій країні все було новим для людей: великі підприємства, потужна техніка. Зате всім, хто приїздив до нашої країни, казковими велетнями здавалися наші люди.

«Витримаємо!» — казав батько, роздивляючись портрети стахановців.

Саме так сказав він муляру товаришу Самаріну, коли почув,

що той викликав на змагання американця Лангер, чудовий майстер своєї справи, приїхав навчати наших робітників, і Самарін був одним з його учнів.

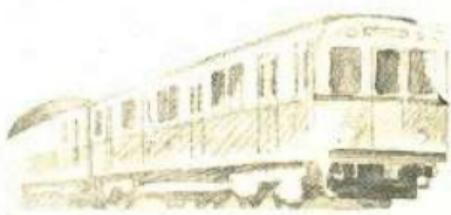
Змагання тривало майже десять годин. На очах у людей з незвичайною швидкістю росли одна проти одної дві стіни. Тисяча цеглин, дві тисячі, п'ять тисяч, десять... Американець поклав 16 тисяч 300 цеглин, а Самарін — 17 тисяч 300.

— Молодець! — сказав Лангер. — Я недаремно приїжджав у вашу країну. Я не тільки вчив, але й сам багато чого навчився. Тепер я хочу кращому своєму учню подарувати мої інструменти...

Від душі зрадів успіхам Самаріна і батько. Ось такими бажав він бачити громадян молодої Радянської країни. Людьми, які завжди готові вчитися і здатні випередити своїх учителів.

Ми й сьогодні звemo стахановцями людей, які являють чудеса трудового героїзму. Це стало одним із законів нашого життя — героїзм у праці.

Сьогодні молоді герої будують БАМ, працюють на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах. Хоча газети вже не друкують щоденних зведень, трудівники всіх галузей народного господарства звітують перед народом. Естафета богатирського по-двигу труває.

ІМЕНІ ОРДЖОНІКІДЗЕ

Серед багатьох дорогих документів, книг, фотографій зберігається в мене пам'ятний зошит. До нього мені доводиться часто вписувати слова: «Імені Орджонікідзе».

У нас у країні є звичай називати міста, вулиці, колгоспи, підприємства ім'ям людини, чия пам'ять дорога народу. Ім'я Орджонікідзе лунає і сьогодні в різних куточках країни, від півночі до півдня.

На Північному Кавказі я почула легенду, як засперечалися одного разу старі люди: ким же був за національністю товариш Серго?

— Осетином,— сказав один.— У нас в Осетії всі його знають.

— Ні, інгушем,— мовив другий.— В інгушському аулі навіть будинок уцілів, де був його штаб. Та й мечем він володів, як справжній інгуш.

— Азербайджанцем він був,— заперечив третій.— Він сам називав своїм учителем бакинський пролетаріат.

Підійшов до старих людей молодий сперечальник, засміявся:

— Вибачте мене, шановні, але Серго Орджонікідзе — грузин... Хоча згодом він жив і працював у Москві. Може, він вважається росіянином?

Але найстаріший і наймудріший із співрозмовників суворо перебив молодого спречальника:

— Він був і грузином, і росіянином, і азербайджанцем, і осетином, і інгушем... Він був радянським, як і ми всі. Кожен куточок радянської землі був йому дорогий.

Згадуючи цю легенду, я мимоволі замислююся: чи не від того й людям, які живуть у різних кінцях країни, дорогое ім'я Серго Орджонікідзе?

Місто Орджонікідзе — столиця Північно-Осетинської АРСР. Стари люди ще пам'ятають бойових червоних командирів Серго Орджонікідзе та Сергія Кірова.

Місто Орджонікідзе є і на Україні, на Дніпропетровщині.

Ім'я Серго Орджонікідзе носить Тбіліський машинобудівний завод. У Кривому Розі, на Україні, є шахта імені Орджонікідзе. Його ім'ям названо Московський авіаційний інститут, Московський верстатобудівний і Харківський тракторний заводи, океан-

ський корабель, річковий теплохід, колгоспи, райони, вулиці. У зошиті моєму десятки назв, а за ними — потужні заводські корпуси, машини, студентські аудиторії.

Я не перестаю дивуватися, як багато зумів зробити мій батько за п'ятдесят років життя. Але ніколи не забиваю слів, які він колись сказав: всі його плани й задуми були величними планами й задумами Комуністичної партії нашої країни, всього радянського народу. Якби не загальна підтримка, вони залишилися б нездійсненою мрією. Батько вмів воювати і вмів працювати. Вмів дружити з людьми. Жартувати й радіти. Він дуже вірив у людину. В її силу та могутність. У світле майбутнє. У справедливість і непорушність нашого ладу.

Тому за словами «імені Орджонікідзе» мені вчувається: «Ми тебе пам'ятаємо, товаришу Серго. Ім'я твоє не буде забуте!»

О-65 Орджонікідзе Е. Г. Товарищ Серго: Оповідання для мол. шкіл. в. (Пер. з рос. З. В. Гінзбург. Мал. Г. Г. Бедарєва). — К.: Веселка, 1981. — 36 с., іл.
 Сповади дочки Сергія Орджонікідзе про дівчі старінні життя і діяльність свого батька — першого народного комісара промисловості СРСР.

0-70602-097
 M206(04)-81 107.81. 4803010102.

Р2

Этери Григорьевна Орджоникидзе

ТОВАРИЩ СЕРГО

РАССКАЗЫ

(На украинском языке)

Для младшего школьного возраста

Перевод с русского Элеоноры Гинзбург

Рисунки Глеба Георгиевича Бедарева

Издательство «Веселка», Киев-4, бессрочная, 5/1.

Редактор О. Д. Драгунова, художний редактор А. П. Присяжнюк,

Технический редактор К. П. Дворянин, Коректор Е. И. Соловьева, Л. К. Скрипченко

Издат. бланк № 1464

Здано на типографію № 30 05.80. Підписано до друку 17.02.81. Формат 84х108^{1/16}. Папір офс. № Г. Гарнітурка журн. руб. А4, офс. Умовн. друк. арк. 3,78. Обл.-вид. арк. 2,11. Універ. фарб. підбит. 16,17. Гирян 115.000. Зам. 0-229. Ціна 15 коп. видавництво «Веселка», Київ, власник: 1/2. Харківське книжкове видавництво «Комуніст» республіканського земробінного об'єднання «Поліграфніка». Відправлено здруку УРСР, 310012, Харків 12, Енгельса 11.